

**BOOK REVIEW: N. AHMEDLI, AZERBAIJANI ASHUGS AND FOLK
SPEAKERS**

**KİTAP TANITIMI: N. ƏHMƏDLİ, AZƏRBAYCAN AŞIQLARI VƏ EL
ŞAİRLƏRİ**

რეცენზია წიგნზე: ნ. ახმედლი, აზერბაიჯანელი აშუღები და სახალხო მოქმელები

Gülsemin KOTANCI

Ardahan University, PhD Student of Department Turkish
Language and Literature, Ardahan, Turkey
Orcid: 0000-0002-6661-764X
g_erginyurek@hotmail.com

ABSTRACT

The most basic feature of folk literature, which is one of the most important cultural elements that carry tradition to the future, is that it is a part of oral tradition. However, even though verbal materials strengthen their foundations by being transferred to writing for permanence over time, it is seen that they sometimes contain erroneous information regarding the creators due to the conditions of the period in which they were transferred and the resources available to the compiler. Especially since there are not sufficient sources for some of the information about the lives of ashiks of the past, there may some attempts to reach predictive information based on the social, political, economic, and cultural experiences they included in their works. In order to overcome this difficulty and to reach more robust information regarding the monographs of the ashiks, it is necessary to turn to the sources that have no literary quality but are reliable due to being official documents. In the relevant study, Azerbaijani chemist Nazir Əhmədli, who set off with such motivation, in order to reach better information about the lives of the poets, utilized the records used by the Russian Empire while collecting taxes from the people living in Azerbaijan, and as a result, he reached the exact birth dates of some ashiks, who are among the important names of Azerbaijani ashik literature.

Keywords: N. Ahmedli, Azerbaijan Ashugs, Folk Speakers, Folklore, Russian Empire

Gülsemin KOTANCI

Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğr.,
Orcid: 0000-0002-6661-764X
g_erginyurek@hotmail.com

ÖZET

Geleneğin geleceğe aktarılmasındaki en önemli kültür taşıyıcılarından biri olan halk edebiyatının en temel özelliği kaynakları itibariyle sözlü kültüre ait olmalarıdır. Ancak sözel malzemeler zamanla yazıya aktarılarak kalıcılık açısından temellerini sağlamlaştırıyor olsalar bile bu aktarım sırasında kimi zaman aktarıldıkları dönemin koşulları ve derlemecinin sahip olduğu imkanlar doğrultusunda yaratıcıları hakkında hatalı bilgiler içerdikleri de görülmektedir. Özellikle geçmiş dönem halk aşıklarının hayatlarına ait kimi bilgilere dair yeterli kaynak olmadığından eserlerinde yer verdikleri sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşanmışlıklardan yola çıkılarak tahmini bilgilere ulaşılmaya çalışıldığı olmaktadır. Bu durumun aşılması ve aşıkların monografileri açısından daha sağlam bilgilere ulaşılması için yazılı kaynaklar arasından edebi niteliği olmayan ancak resmî belge niteliği taşıması açısından güvenilirlikleri olan kaynaklara yönelmek gerekmektedir. Söz konusu çalışmada böyle bir motivasyonla yola çıkan Azerbaycanlı kimyacı Nazir Əhmədli şairlerin hayatları hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşmak amacıyla Rus İmparatorluğunun Azerbaycan topraklarında yaşayan halktan vergi alırken kullandığı kayıtlardan faydalanmış ve neticede Azerbaycan aşık edebiyatının önemli isimlerinden olan bazı aşıkların kesinleşmiş doğum tarihlerine ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: N. Əhmədli, Azərbaycan Aşıqları, El Şairləri, Halk Edebiyatı, Rusya İmparatorluğu

გულსემინ ქოთანჯი

არდაჰანის უნივერსიტეტი, თურქული ენისა და
ლიტერატურის განყოფილების დოქტორანტი,
არდაჰანი, თურქეთი

Orcid: 0000-0002-6661-764X

g_erginyurek@hotmail.com

აბსტრაქტი

ხალხური ლიტერატურის მთავარი მახასიათებელი, რომელიც ერთ – ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი კულტურული მატარებელია ტრადიციების მომავალი თაობებისათვის გადასაცემად, არის ის, რომ იგი თავისი ლიტერატურული ძეგლებიდან გამომდინარე ეკუთვნის ზეპირსიტყვიერ კულტურას. ამასთან, მაშინაც კი, თუ ზეპირსიტყვიერი მასალები დროთა განმავლობაში გადაიცემა თაობიდან თაობაზე ზეპირი ფორმით და საბოლოოდ ყალიბდება, ჩანს, რომ ისინი იმ პერიოდის პირობებისა და შესაძლებლობებიდან გამომდინარე ხანდახან შეიცავენ მცდარ ინფორმაციას მათი ავტორების შესახებ, მით უმეტეს, რომ წარსულში ადამიანების ცხოვრების ამსახველი საკმარისი ინფორმაცია არ არსებობდა. ამ შემთხვევაში შესაძლებელია მხოლოდ პროგნოზირებადი ინფორმაციის მიღება იმ სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული გამოცდილების საფუძველზე, რასაც მათი ნაშრომები შეიცავენ. ამ სიტუაციის დასაძლევად და უფრო ზუსტი ინფორმაციის მისაღებად საჭიროა მივმართოთ წყაროებს, რომლებსაც არ ეკუთვნიან მაღალი დონის ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, მაგრამ არიან სანდონი, როგორც ოფიციალური დოკუმენტები. აღნიშნულ ნაშრომში აზერბაიჯანელმა ქიმიკოსმა ნაზირ ახმედლიმ პოეტების და სახალხო მთქმელების ცხოვრების შესახებ უკეთესი ინფორმაციის მისაღებად მიმართა ოფიციალურ საგადასახადო დოკუმენტებს, რომლებიც რუსეთის იმპერიის დროს გამოიყენებოდა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მცხოვრებთაგან გადასახადების აკრეფისას. შედეგად, მან მოიძია ზოგიერი იმ აშუღის დაბადების ზუსტი თარიღი, რომლებიც აზერბაიჯანული ხალხური ლიტერატურის მნიშვნელოვანი წარმომადგენელთა შორის იხსენიებიან.

საკვანძო სიტყვები: ნ. ახმედლი, აზერბაიჯანელი აშუღები, სახალხო მთქმელები, ხალხური ლიტერატურა, რუსეთის იმპერია.

Halk bilim ve onun inceleme alanlarından biri olan Halk edebiyatı, numuneleri genellikle sözlü iletişim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan kümülatif verinin evvela toplanması, ardından tasnifi ve daha sonra değerlendirilmesi neticesinde anlam kazanır. Halk edebiyatı ürünlerini diğer edebi türlerden ayıran ve korunmasını gerekli kılan en önemli neden ise edebi ürünlerin günlük hayat içerisinde serbest şekilde dolaşıyor oluşlarıdır. Bu nedenle toplanmaya ve sistemli bir şekilde tasnif edilmeye büyük ihtiyaç duyarlar.

Birçok halk sanatçısının varlığından emin olunan fakat elimize geçmeyen eserlerinin, vaktinde derlenerek tasnif edilmedikleri için incelenme şansları olmamıştır. Zira halk edebiyatı ürünleri ortaya çıkış şekilleri ile kolay elde edildikleri zannolunan ürünler olmalarına karşın aslında içlerinden çıktıkları toplumların ve dönemlerin hemen her alanda birer yansıtıcısı rolü oynarlar. Bu rol onların

diğer edebi türlerin aksine daha konsantre ürünlere dönüşmelerini sağlar. Sanatçı halkın yaşamakta olduğu her durumu estetik bir süzgeçten geçirdikten sonra onu anlatmak için yine halkın kullandığı açık ve anlaşılır ifadelere başvuracaktır. Kimi zaman kendi bilgi ve görgü dünyasının müsaade ettiği şekillerde farklı kavramlardan yararlanmasına rağmen genellikle içinde yaşadığı toplumunun tüm sosyal, kültürel, sanatsal, ekonomik, siyasi, tarihi ve coğrafi kodlarına sanatçının cümleleri arasında rastlamak mümkündür.

Özellikle hayatına dair net bilgilere sahip olunmayan şair ve âşıklar hakkında daha emin konuşabilmek adına eserlerinde yer alan ifadeler referans kabul edilebilmekte fakat bu durumda her zaman sağlıklı olmamaktadır. Zira Fuzuli'nin yüzlerce yıl öncesinden kulaklarımıza çalınan "*Aldanma ki şair sözü elbette yalandır*" mısraı ile de şair sözünün kimi zaman tahayyülden öteye geçmediği bilinmektedir. İnsanın hissettiği yaşta olduğuna kanaat getiren kimi çevreler nedense şiir tahlili sırasında şairlerinde hissettikleri yaşta olabileceklerini unutarak şiirde geçen her hangi bir tarihi veya rakamsal ifadeyi şairin yaşı olarak kabul etme kolayına kaçırmaktadırlar. Oysa henüz ömrünün bahar çağlarında, hayatın ayazını hissetmek zorunda kalan kimi şair için yaş, insan ömrünün rakamsal karşılığı olmaktan öteye geçmemektedir. Bu nedenle yirmi beşli, otuzlu yaşlarda kaleme alınan bir eserde kolayca akıp giden gençlik çağlarından bahsedildiği görülebilir.

Bu gibi girift durumlar karşısında içlerinden çıktıkları toplumların yüz akı sayılabilecek halk şairleri ve âşıkların birçoğunun doğum tarihleri net olarak bilinmemektedir. Buna karşın eserlerinde yer alan ifadelerden veya çağdaşları sayılabilecek ve haklarında daha fazla bilgi sahibi olunan isimlerden yola çıkılarak yaklaşık bir tarih belirlenmeye çalışılmaktadır. Fakat Azerbaycanlı kimyacı Nazir Əhmədli bilinen teamüllerin dışına çıkarak Azerbaycan âşık muhiti içerisinde kendilerine has üslupları ile önemli birer yer edinen on altı âşık hakkında yeni baştan bir araştırmaya koyulmuş ve araştırma konusu gereği alana ait yüzün üzerinde kaynağı incelemiş ayrıca devlet arşivlerinden de yararlanmıştır.

Yazarın eserini benzerlerinden ayıran en önemli nokta ise kendisinin bir halk edebiyatçısı veya folklor araştırmacısı olmamasıdır. Bu durum yazara disiplinler arası çalışarak, alışmış olduğu bilimsel yaklaşımları farklı bir alanda kullanma fırsatı vermiştir. Bunlardan en önemlisi elde edilecek yeni bilginin somut verilere dayanması durumudur. Yazar şimdiye kadar kabul görmüş ve doğrulanma gereği duyulmayan bir takım bilgileri değiştirdiği için ilk etapta kabul görmemesine rağmen bu durum da zamanla değişmiştir.

Kitaba konu olan on altı saz şairinin hayatına dair veriler evvela arşivlerden devamında ise Rus İmparatorluğunun Azerbaycan topraklarında yaşayan halktan vergi alırken kullandığı kayıtlardan alınmıştır. "*1828-ci il fevral ayının 10-da imzalanmış Türkmənçay Müqaviləsi ilə Rusiya imperiyası Şimali Azərbaycan xanlıqlarının ilhaqını başa çatdırdı. Müqavilə şərtlərindən birinə görə, İran Qacarlar dövləti 6 ay ərzində həmin ərazilərə aid maliyyə-vergi sənədlərini işğalçı dövlətə təhvil*

verməli idi. Rusiya hökuməti həmin ərazilər barədə bütün məlumatları toplayıb bu ərazilər haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq istəyirdi. Ona görə də yeni hökumət bu ərazilərdə Kameral təsvir deyilən sənədlərin tərtib edilməsinə göstəriş verdi. (Əhmədli, 2019, s.16) Yazarın kendi ifadələrindən de anlaşılacağı gibi bu kayıtlar Rusya'nın Türkmənçay Anlaşması neticesinde elde ettiği toprakları tanımasını ve özellikle vergi sisteminde kayıp yaşamamasını sağlayacak önemli evraklardır. Her vatandaşın vergi vermesi gerekliliği nedeniyle kayıtların doğruluğundan emin olunabilir. Hatta bu kayıtlar bahse konu yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun etnik yapısı hakkında da önemli veriler sunabilirler. Şöyle ki sırf Rus veya Ermeni nüfusunu fazla göstermek anlamında atılacak herhangi bir gayrı resmi adım söz konusu yerleşim yerinin vergilerinin toplanacağı zaman geldiğinde kişi sayısı ile alınan vergi arasında oluşacak uçurum nedeniyle atılamamıştır.

Bu durumda yine yazarın eserini oluştururken kaynak gösterdiği verilerin güvenilirlikleri açısından önemlidir.

Her ne kadar yazar gerek şairlerin doğdukları yere bizzat gidip saha da çalışarak, gerek arşivleri inceleyerek yeni bilgilere ulaşmış olsa da ortaya çıkan yeni tarihlerin kamuoyu tarafından kabulü kolay olmamıştır. Özellikle Ermenistan Milli Arşivi'ne dayanarak yaptığı bazı tespitler arşivlerin Ermenistan kaynaklı olması nedeniyle yoğun şekilde eleştirilmiştir. Ayrıca Haydar Aliyev tarafından düzenlenen Âşık Ələsgər'in doğumunun 150. ve 175. yıl dönümü kutlamaları bahane edilerek Nazir Əhmədli'nin belirttiği yeni tarihin Haydar Aliyev'in nüfuzuna hələl getireceği gibi yaklaşımlara da maruz kalmıştır. Benzer nedenlerle, Âşık Ələsgər'in doğumunun 200. yılı için düzenlenmesi planlanan organizasyonlar içinde olumsuz bir durum oluşturacağı endişesi eserin kabul görmesini güçleştirmiş olsa da kaynakların incelenmesi neticesinde belirtilen yeni tarihler kabul görmüştür.

Arşiv kayıtlarının çok boyutlu incelenmesi neticesinde doğum tarihi değişen âşıklar ise; Aşık Valeh, Xaltanlı Tağı, Ağ Aşık, Şair Məmmədhüseyn, Aşık Alı, Aşık Söyün Şəmkirli, Aşık Ələsgər, Aşık Musa, Molla Cuma, Şair Aydın, Aşık Cəlil, Şair Məhəmməd, Aşık Hüseyin Bozalqanlı, Mirzə Bəylər, Hacı Əliş Ağa ve Zodlu Abdulla'dır. İsmi geçen âşıkların titiz ve çok yönlü okumalar neticesinde güncellenen doğum tarihlerinin bundan böyle kaleme alınacak bilimsel çalışmalara daha sağlam referans teşkil edecekleri açıktır. Güncellenen bilgilerden bazıları aşağıdaki gibidir:

	Bilinen Doğum Tarihi	Kesinleştirilen Doğum Tarihi
Aşık Valəh	1722	1766
Aşık Ələsgər	1821	1852
Aşık Alı	1801	1835
Aşık Cəlil	1850	1868

Yazar yalnızca kitaba konu olan şairlerin doğum tarihleri hakkında bir düzeltme yapmamış aynı zamanda şairlerin hayatlarına duygusal nedenlerle eklendiği açık olan bazı ifadelerin düzeltilmesini de sağlamıştır. Bunu yaparken olaylara objektif bir bakış açısı ile bakmış olmasının yanı sıra bilimsel temellere ve nedenlere dayanmayan verilerden uzak kalmaya gösterdiği özen dikkat çekmektedir. Bu durum yazarın; *“Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A. Vəzirqızının da bir sıra fikirləri diqqətimizi çəkdi. O, redaktörü olduğu “Haqq aşığı. Vücutnamədən – Cahannaməyə” (2014) kitabının ön sözündə yazır: “Böyük ustad aşığılarımızdan olan Aşiq Ələsgər ölüm yastığında son anlarını yaşadığı zaman yetirmələrinə vəsiyyət edərək demişdir ki, “Dədə Qorquda, Qurbanıya, Abbas Tufarqanlıya, Xəstə Qasıma, Hüseyn Bozalqanlıya, Hüseyn Şəmkiyə, Aşiq Alıya, Ağ Aşığa, və Aşiq Valeh Abdal-Güləbiyə hörmətlə yanaşın, onlar mənim qiblə bildiyim ozanlar olub. Bu mülahizənin müəllifin təxəyyülünün məhsulu olduğu şübhə doğurmur. Üstəlik, Ustad Ələsgərin Dədə Qorqudu tanıdığı, onu yetirmələrinə “tapşırması” inandırıcı deyil. Çünki Dədə Qorqudu Azərbaycan oxucusuna tanıdan məşhur alim Əmin Abid onun haqqındaki ilk məqaləsini 1927-ci ildə yazıb. Aşiq Ələsgər isə bu zaman həyatda yox idi.” (Əhmədli, 2019, s.45) İfadelerinden açık şekilde anlaşılmaktadır. Zira yazar Aşiq Ələsgər’in Azərbaycan coğrafyasında henüz tanınmayan Dede Korkut’a saygı göstermesi ve torunlarından saygı göstermelerini istemesi yazar tarafından mantık dâhilinde görülmediği için eleştirilmiştir. Bu ve benzer hususlar söz konusu kitabı alan için değerli kılmaktadır. Her insan mensubu olduğu milletin sanatkarlarını alanının zirvesinde görmek ister fakat bunu yaparken objektif olabilmenin ne derece zor olduğu da bilinmektedir. Yazar kitabına esas teşkil eden çok yönlü okuma ve araştırmaları yaparken duygusallıktan ziyade bilimselliğe önem verdiği için böylesi bir kitap ortaya çıkabilmiştir.*

Sonuç olarak yazarın Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Rusça ve Ermenice dillerinde ayrı ayrı kaynaklardan taradığı ve multidisipliner bakış açısı ile tahlil ettiği verilerin sistematik bir taslakla sunulması neticesinde ortaya koyduğu bu eser, alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Özellikle monografi hazırlanması sırasında yapılması gereken çok yönlü okumaların ve araştırma kaynaklarının çeşitliliğinin önemini gözler önüne seren eser benzer araştırmalar yapmayı planlayan genç araştırmacılar için yöntem açısından bir rehber niteliği taşımaktadır. Aydın kimliğinin gerekliliği olarak genel kabullerin aksi yönüne bakan yazar, oluşturduğu yeni perspektif ile folklor araştırmacılığında kaynak incelenmesinin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiği hakkında kendince bir üslup oluşturmuştur.

Bibliyografya

- Əhmədli, N. (2019). Azərbaycan Aşıqları və El Şairləri. Bakı: Elm və Tehsil, 360 s., 20×12.5 cm
genel kitap ölçülerinde ve ikinci hamur kağıt kullanılmış, ISBN 978-9952-8175-0-7